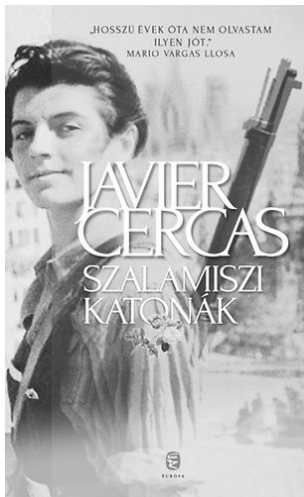

LÁSZLÓ SZABOLCS

Kivezetés az amnéziából

JAVIER CERCAS: SZALAMISZI KATONÁK

Európa Kiadó
Budapest, 2013
222 oldal, 2900 Ft

”

„De ki látott már ilyet, egy fasisztáról írni könyvet, amikor annyi jó komcsi író szaladgált a világban” – fakad ki őszinte döbbenettel a narrátor szeretője a *Szalamiszi katonák* című regényben. Nem érti, hogy újságíró párja – egy Javier Cercas nevű, fiktív elbeszélő – miért kutat rögeszmésen a spanyol polgárháború utolsó napjaiban vélhetően lezajlott kivégzési jelenet részletei után, és miért is akar könyvet írni az epizódot túlélő fasiszta főideológus és szépíró, Rafael Sánchez Mazas életéről. Természetesen az elbeszélő erre nem tud és nem is akar neki választ adni, hiszen a szenvedélyes tudásvágy, a történelem eseményeivel szemben tapasztalt nemértés élménye, illetve a személyes kötelességként felfogott múltfeltárás belső parancsai képezik a regény motorját és nyersanyagát. Így éri el a szerző, hogy a regényszerkezet és az olvasói érdeklődés központjába helyezett apró, homályos, pillanatszerű, ám ugyanakkor felmérhetetlenül fontos jelenet, s a benne résztvevők, fokozatos megközelítése révén izgalmasan tudja elemezni egy társadalom traumatikus múltját és amnéziás jelenét, s mindenekeelőtt az emlékezés módozatait.

A spanyol polgárháborút persze egyáltalán nem fenyegeti a feledés veszélye, hiszen az európai történelemben paradigmátikus helyet foglal el, melyet a konfliktushoz társított szimbolikus szerep és eszmetörténeti értelmezés határoz meg. A Spanyol Köztársaság haderői és a fellázadó Franco tábornok hadserege közötti harcot már a kortársak is egy általános, nemzetközi vetületű ütközetként fogták fel: ennek köszönhető egyrészt a két oldalnak nyújtott burkolt, de erőteljes náci illetve szovjet katonai segítség, másrészt a számos országból érkező önkéntesek, és az olyan értelmiségiek, mint Orwell, Hemingway vagy Koestler, később legendássá váló részvétele. Eme lokális esemény szimbolikus jelentőségét az adja, hogy „drasztikus és példaértékű módon ötvözi a század nagy ellentéteit, a nemzeti fasiszmus és az internacionalista szocializmus, a diktatúra és a demokrácia, a hagyományos

hatalom, illetve a gazdasági, politikai és kulturális modernizáció társadalmi alapjai közt” – állapítja meg Pablo Sánchez León a polgárháborúról írott esszéjében (2000, 2009/10). A szinte nyolcvan évvel ezelőtti küzdelem ilyen módon került be a modern kor globalizált kollektív emlékezetébe.

Ám pontosan a szimbolikus szerepből eredő elvont elemzés és szemlélet az, ami eltakarja a történelmi esemény ambivalens és ellentmondásos komplexitását: azt a számtalan történetet és szereplőt, amely a jelenbeli társadalom hivatalos és nem-hivatalos traumatikus emlékezhalmazát meghatározza. Ezzel a felismeréssel a háttérben, Cercas a polgárháború egy összességében jelentéktelen, mondhatni teljeséggel kivételes, de emberi és etikai értelemben roppant fontos jelenetere építi könyvét. Az anekdota szerint a háború utolsó napjaiban egy kivégzésről elszökött fasiszta írónak megkegyelmez az őt kereső köztársasági katona –, és az író innen jut el a spanyol múlttal kapcsolatos általános, elvi, értelmezési kérdésekhez. Tematikájával, problémafelvetésével a 2001-ben kiadott regény sok szempontból képviselte, s ugyanakkor generálta és népszerűsítette is azt a széleskörű civil kezdeményezést Spanyolországban, amely a polgárháború őszinte, szakszerű és politikai kisajátítástól mentes vizsgálataát követelte. Ugyanis a Franco halála után kezdődő demokratikus átmenet politikai stabilitását a „megbocsájtás és felejtés” elvére, azaz a háborúval kapcsolatos hivatalos amnéziára építették. A kritikus korszakot megoldó kompromisszum elhalasztotta a múlttal való kegyetlen szembenézés és a jogerős felelősségre vonás mozzanatait, de amint az a (nyugat)német kontextusból ismerős, az amnézia hosszú távon tarthatatlannak bizonyul, és idővel az új generációk nekiállnak a fokozatos feloldásának. Spanyolországban Javier Cercas nemzedéke – vagyis a háborúban harcolók unokái, és az átmenetet felépítők fiai, továbbá olyan írók, mint Julio Llamazares, Andrés Trapiello vagy Jesús Ferrero – hozták ismét a közéleti és értelmiségi diskurzus központjába a polgárháború témáját, s indítottak el olyan folyamatokat (pl. az *Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica* történelmi egyesületet, vagy a „történelmi emlékezet törvényének” elfogadását), amelyek a múlt feldolgozását hivatottak elvégezni.

Innen nézve, témájának és formájának köszönhetően, a *Szalamiszi katonák* ezen tág értelemben vett emlékezeti projekt, s mindenekelőtt az alapját képező civil és művészeti magatartás kulcsregényként is működhet (noha ezt így Cercas valószínűleg soha nem állítaná). Mintegy rendhagyó bevezetést nyújt az múltfeltárás módszereibe és kérdéseibe, s egyben kivézetést ajánl a felejtésből. Értelemszerűen nem az említett (s többször kétely tárgyává tett) háborús epizód valóságáé és igaz bemutatása a könyv célja: hanem a jelenethez kapcsolódó túlélők személyes narratíváinak az ismertetése, s a különböző emlékek, történelmi maradványok felkutatása közben megélt átalakulási folyamat leírása.

A könyv három szerkezeti részében az esemény komplexitása így a narratívák és források pluralitása révén bontakozik ki: előbb a szemtanúk, az archívumok és az utódok történetfoszlányaiból összerakott, de lényegében tisztázatlan epizód felvázolása; majd a híres túlélő, a falagista Mazas életútjának és világszemléletének bemutatása; s végül az volt köztársasági, majd a világháborúba belecsöppent ismeretlen katona felkutatása és meghallgatása kerül a figyelem központjába. Mindehhez kiindulópontként szolgál a fiktív narrátor (ál)tudatlan, tipikusan jelenben élő szemlélete, amely – az évtizedeken át tartó amnéziás kultúra eredményeként – ijesztően keveset tud a polgárháborúról, s magát az eseményt radikálisan leválasztja a jelenről (az ókori szalamiszi csatával egyenértékűnek látja), mit sem sejtve a

több szálon futó kontinuitásokról. A múlt tehát egy érdektelenné és szokványossá tompított, ám valójában feszültségekkel és lezáratlan traumákkal teli ismeretlen terep, amelynek felderítése izgalmas nyomozássá válik: nyomok, bizonyítékok, régi híradók felvételei, naplók, valomások révén lehet építgetni ezt a mozaikot. Ilyen értelemben a regény egy kiforgatott krimi: az elbeszélő egy gyilkosság elmaradását kutatja, ahol a „tettesre” nem büntetés, hanem illő megemlékezés várna. Persze, a tipikus detektívnyomozásoktól eltérően, itt lehetetlen a lineáris, ok-okozati összefüggés (az „igazság”) megtalálása, hanem inkább a felkutatott nyomok és a történelmi kutatáshoz mindig szükséges fikció összhatásán van a lényeg.

Ám a polgárháborúval kapcsolatos emlékek többszólamúságának, és az általuk létrejövő (győztes, vesztes, száműzött, traumatikus) identitások pluralitásának hangsúlyozása a könyvben nem torkollik az esemény jelentőségéről kialakuló értelmezések és ítéletek relativizálásába. A múltat kutató elbeszélő megértési vágya az ellentétes jelenségekre, világszemléletekre ugyanolyan nyitottsággal irányul, de azonosulni csakis a háború egyszerű áldozataival, illetve a szabadság és demokrácia ügyét képviselő vesztes oldallal tud. Ennek értékeltetésére két különböző hőskép jelenik meg a regényben: egyrészt a Mazas elmentmondásos alakja, akit a Franco-rendszer hősként ünnepelet, oly mértékkel, hogy már maga az író is elhitte ezt; másrészt pedig a volt köztársasági katona, Miralles marcona-humoros alakja, aki a polgárháború után tántoríthatatlanul végigharcolta a második világháborút is, de végül felejtésbe merülve, ismeretlenül, száműzetésben halt meg. A pátoszmentes Miralles természetesen nem tartotta hősnak magát (hiszen elmondása szerint élő hősök nincsenek, a hősök mind halottak), mégis élettörténete révén ő kerül a legközelebb az autentikus hősiséghez, s egyértelmű, hogy a narrátor ki mellett teszi le a garasát.

De akkor miért akart könyvet írni egy fasisztáról, tehetjük fel mi is a kérdést. Miért olvassa bárki is egy fasiszta író fennmaradt regényeit? (Ez beleilleszkedik abba a tágasabb kérdéskörbe, hogy miként ítélték meg például Céline, Knut Hamsun vagy D’Annunzio művei.) Az utókor számára miért lenne érdekes egy lázadást, erőszakot és véres nemzeti újjászületést hirdető, emellett pedig végtelenül arrogáns és gyáva arisztokratacsemete életútja? Erre a válasz pontosan a jelenséggel szembeni nem-értés tapasztalatában van: miként is lehetne megközelíteni és feldolgozni azt a kritikus korszakot, s a háborút kirobbantó emberek döntéseit, ha nem vagyunk készek valamiképpen megvizsgálni egy radikálisan idegen világszemléletet. A narrátort egyenesen lenyűgözte ez a megfajthetetlen idegenség: „Hamar rájöttem, hogy minél többet tudok róla, annál kevésbé értem; minél kevésbé értem, annál inkább érdekel; és minél inkább érdekel, annál többet akarok tudni róla.” (48) Mert nem csak a múlt teljesebb megértése, hanem a jelen veszélyeinek felmérése miatt is komoly figyelmet kell szentelni annak a fiatalok körében roppant népszerű, fasiszta forradalmi ideológiának és mozgalomnak, amely az 1920-as és 30-as években Európa sok országában (Olaszországból indulva, Spanyolországtól egészen Romániáig) komoly támogatottságnak örvendett. Az erőszak dicsőítésének bizarr paradigmájában költők és szónokok hirdették a harc és pusztulás útján történő nemzeti regenerálódás, és az új világ eljöttét. Rafael Sánchez Mazas, és a José Antonio Primo de Rivera által alapított *Falange* párt, jó példa arra, hogy egy maroknyi fanatikus miként hitt vakon és mindenáron abban, hogy (a spengleri idézetet követve) a történelem kiválasztottaiként meg fogják menteni a civilizációt a világvég óráiban.

Miközben persze pontosan tőlük, és a hozzájuk hasonló fanatikusoktól, kellett és kell megmenteni valahogy újra és újra a világot, de ha lehet, nem egy ellen-ideológia és újabb prófécia mentén, hanem csak úgy, ceremóniamentes becsületességgel, mint a könyv igazi hőse, Miralles. Mert Javier Cercas regénye alapvetően erről a felismerésről szól: arról a múltfeltárás révén átélt átalakulási folyamatról, mely lehetővé teszi, hogy megtaláljuk magunknak azokat a példaértékű emberi magatartásokat és gondolatvilágokat, amelyek mintájára felépíthetjük a jelen trauma-nélküli társadalmát.

CÉLESTE BOURSIER-MOUGENOT: RÉVOLUTIONS

MABUNDA: THE TIP WORKER THRONE